

ZOO

SÉTAFÜZET ÁLLATKERT

B U D A P E S T

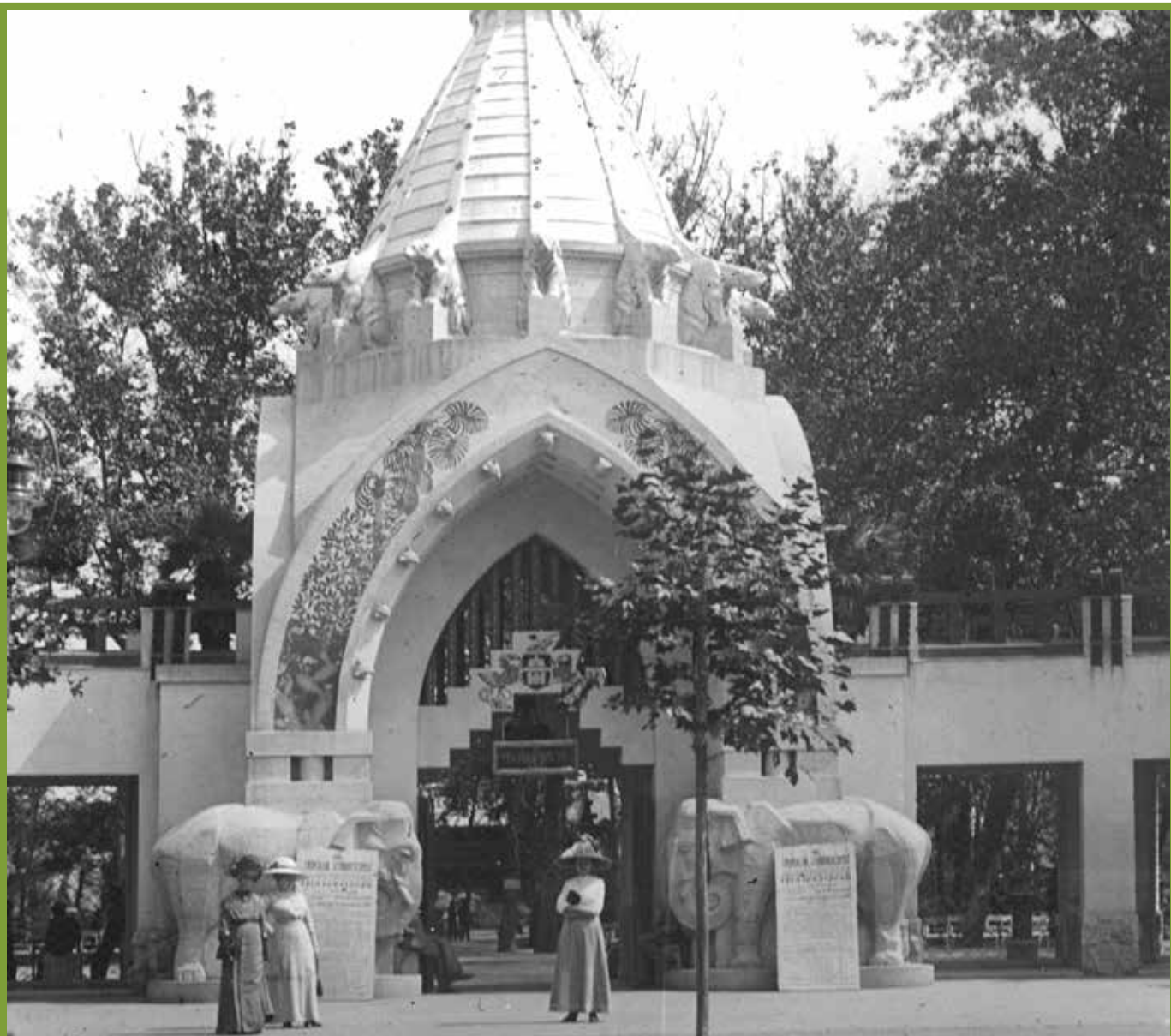
Helytörténeti séta az Állatkertben

A május 10-től 16-ig tartó Közösségek Hetének egyik fontos témaköre a „Keressük értékeinket!” címet kapta. Ennek jegyében a résztvevők olyan programokat szerveznek (akár virtuálisan, figyelembe véve a világjárvány elleni védekezést) és olyan tartalmakat készítenek, amelyek ráirányítják a figyelmet hazánk és településeink gazdag és sokszínű szellemi és épített kulturális örökségére, helyi értékeink megóvásának szükségességére. A program célja emellett a település történetéhez, a helyi közösségekhez kapcsolódó hagyományok, tudások feltárása, felelevenítése, s az ez iránt való érdeklődés felkeltése.

Állatkertünkről bőven akad ilyen mesélnivaló! A Fővárosi Állat- és Növénykert ugyanis 1866-ban nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt. Ezzel nemcsak Magyarország legrégebbi állatkertje (hiszen az első vidéki társintézményeket csak jóval később, az 1950-es évek végén hívták életre), hanem világviszonylatban is a legidősebbek egyike. A világszerte működő több ezer állatkert közül alig két tucat akad, amely még a budapestinél is régebbi.

2021-ben a megnyitás 155. évfordulóját ünnepeljük. Igaz, hogy a tulajdonképpeni születésnap majd csak augusztusban jön el, de az egész 2021-es esztendőt jubileumi emlékévként nyilvánítottuk, és ennek keretében többféle módon is igyekszünk bemutatni Állatkertünk gazdag múltját. A Közösségek Hetéhez kapcsolódó helytörténeti séta is jó alkalom erre.

Látogatók a Főkapu előtt az 1910-es évek viseletében

Négy kőelefánt a Főkapun

Az elefántok az Állatkert legnépszerűbb lakói közé tartoznak. Főleg most, hogy 2021 áprilisában újabb kőelefánt született, aki szinte azonnal a nagyközönség kedvence lett. De ha azt kérdeznénk, hol vannak az Állatkertben kőelefántok, erre is biztosan sokan tudnák a választ: hol máshol, mint a Főkapunál?

Az Állatkert kapuit 1866. augusztus 9-én, a déli harangszóra nyitották meg a nagyközönség előtt. Az a kapu azonban nem a mostani volt, néhány tucat méterrel arrébb is állt. Erről a legelső, valószínűleg igen egyszerű főbejáratról sajnos még rajz vagy fénykép sem maradt fenn. 1885-ben aztán az Állatkert egy új főbejáratot, ahogy akkoriban hívták, „díszkaput” építtetett. A kapu felépítése 14 ezer forintba került, amelyből ezer forintot a kor természettudományának nagy mecénása, Semsey Andor adományozott (Semsey a Földtani Intézetet is bőkezűen támogatta, ezért van a ma már Magyar Bányászati és Földtani Szolgálatnak nevezett intézmény Stefánia úti palotájának szomszédságában az egyik utca éppen Semsey Andorról elnevezve). Erről a „díszkapuról” kép is maradt ránk, a kapu maga azonban nem. Az Állatkert 1909 és 1912 közötti nagy átépítésének idején ugyanis lebontották, és a helyén építették fel a jelenlegi Főkaput.

Az 1912 óta itt álló, tehát lassan már 110 éves Főkapu a kor kiváló műépítésze, s egyszersmind építészek generációit oktató műegyetemi tanára, Neuschloss Kornél tervei alapján épült. Alaprajzát tekintve sokban hasonlít az előzőleg itt állt, 1885-ös „díszkapura”, és valószínű, hogy annak alapjaiból is sokat felhasználtak a mostani Főkapuhoz. Maga a kivitelezés nagyrészt 1910-ben és 1911-ben zajlott, és összesen 162.500 koronába került. A hivatalos átadásra a teljesen újjáépült Állatkert egészének újbóli megnyitásakor, 1912. május 20-án került sor.

Magán a Főkapu épületén nagyon sok a látnivaló, de a tapasztalat az, hogy csak kevesen nézik meg igazán alaposan. Ezért érdemes rájuk külön is felhívni a figyelmet. A többé-kevésbé szimmetrikus építmény középső részén a tulajdonképpeni kaputorony áll, amelynek ívét mindkét oldalon két-két kőelefánt tartja. A párban álló elefántok között egy-egy emberalak is látható: az egyik oldalon az idős mester, a másikon pedig a fiatal tanítvány. A kapu feletti íven finom rajzolatú mozaikdísz látható, amely kócsagot, illetve többféle trópusi és szubtrópusi növényt ábrázol. A kapuív szegélyéről állatfejek, köztük baglyok és ragadozó emlősök tekintenek le a belépőre. A kaputorony tetejét cikkelyes álkupola zárja, amelynek oldalában tizenkét jegesmedve szobor foglal helyet. A torony tetejét a Pest városára utaló egytoronyú vár plasztikája koronázza.

A kaputornyot mindkét oldalon egy-egy íves oldalszárny köti össze a pénztárfülkével, amelynek sarkain egy-egy mandrill – Afrikában őshonos majom – szobra látható. Mindkét oldali pénztárfülkéhez egy-egy melléképület is csatlakozik.

A Főkapu gazdag díszítését neves művészeknek köszönheti. A szobrok Maugsch Gyula alkotásai, a mozaikok pedig Róth Miksa császári és királyi udvari üvegfestő és mozaikművész mester műhelyéből kerültek ki.

A Főkapun, és az Állatkert többi kapuján az idők során több mint százmillió látogató lépett be. Legtöbb mai látogatónk szülei, nagyszülei, dédszülei és távolabbi felmenői is megfordultak itt egykor, amiről szinte minden családban generációkon át öröklődő régi történetek, múltbeli fotográfiák tanúskodnak. Járt az Állatkertben Erzsébet királyné és Deák Ferenc, Horthy Miklós és Kádár János, sőt még egyszer még Brezsnjev is. De megfordultak nálunk olyan híres tudósok és kutatók, mint a Nobel-díjas Konrad Lorenz, Joy Adamson vagy épp Jane Goodall. Sőt még olyan világsztárok is, mint Richard Burton, Bruce Willis, Luke Evans vagy épp Henry Cavill.

Az 1912-ben épült Főkapu helyén korábban az 1885-ben emelt díszkapu állt

A Bagolyvár eredetileg az Állatkertnek abban a sarkában állt, ahol most az Ausztrál zóna található

Ágyúgolyók a Bagolyvár kőfalában

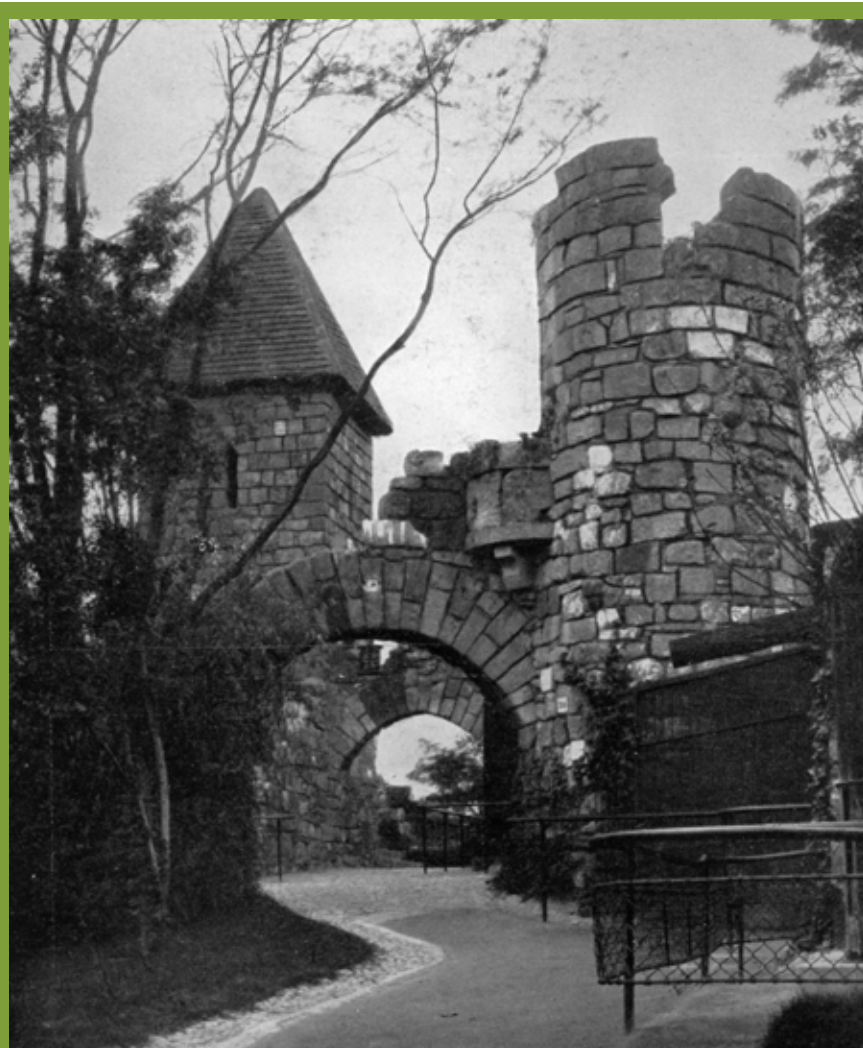
Ki tudja, hol vannak várfalba szorult ágyúgolyók az Állatkert területén? Hát a Bagolyvárnál, amely az Állatkert egyik legrégebbi épületének számít! Persze nem a középkorból maradt itt, hanem az Állatkert első, 1866-os megnyitására épült, méghozzá eleve várromnak. A vasgolyóbisok pedig azért kerültek a falába, hogy a valódi várromokat idéző épület ezzel még autentikusabb legyen.

Az Állatkert legtöbb, ma is meglévő műemlék épülete 1909 és 1912 között épült, akkor, amikor az egész kertet átépítették. A korábbi, már az 1866-os megnyitáskor is meglévő állatházak közül mindössze a Bagolyvár maradt meg, az is úgy, hogy eredeti helyén, ott, ahol ma az Ausztrál ösvény található, lebontották, a köveit áthozták a mai helyére, és itt – kissé változtatva – újra felépítették. Ehhez a romvárhoz aztán az 1980-as években néhány beton épületszárnyat is csatoltak, de maga a tulajdonképpeni Bagolyvár ma is segít felidézni, milyenek voltak az állatházak 1866-ban, amikor az Állatkert megnyílt.

Az 1866-os megnyitáskor az Állatkertben tizenegy nagyobb és néhány kisebb épület állt. Ezeket Szkalnitzky Antal és ifj. Koch Henrik tervezte. A két neves építész munkáját Budapesten több jelentős épület dicséri, például az Egyetemi Könyvtár neoreneszánsz palotája, a belvárosi főposta épülete, a Puskin utcai egyetemi épületek, a Thonet-udvar a pesti Dunakorzón, a Vigadó tér sarkánál, vagy épp az Oktogon négy sarkában álló négy nagy bérpalota. Szkanitzky és Koch ráadásul számos vidéki városban is maradandót alkotott, nevükhöz fűződik például a Vörösmarty Színház Székesfehérvárott, a Csokonai Színház Debrecenben, vagy a kéttornyú református templom Hajdúhadházon.

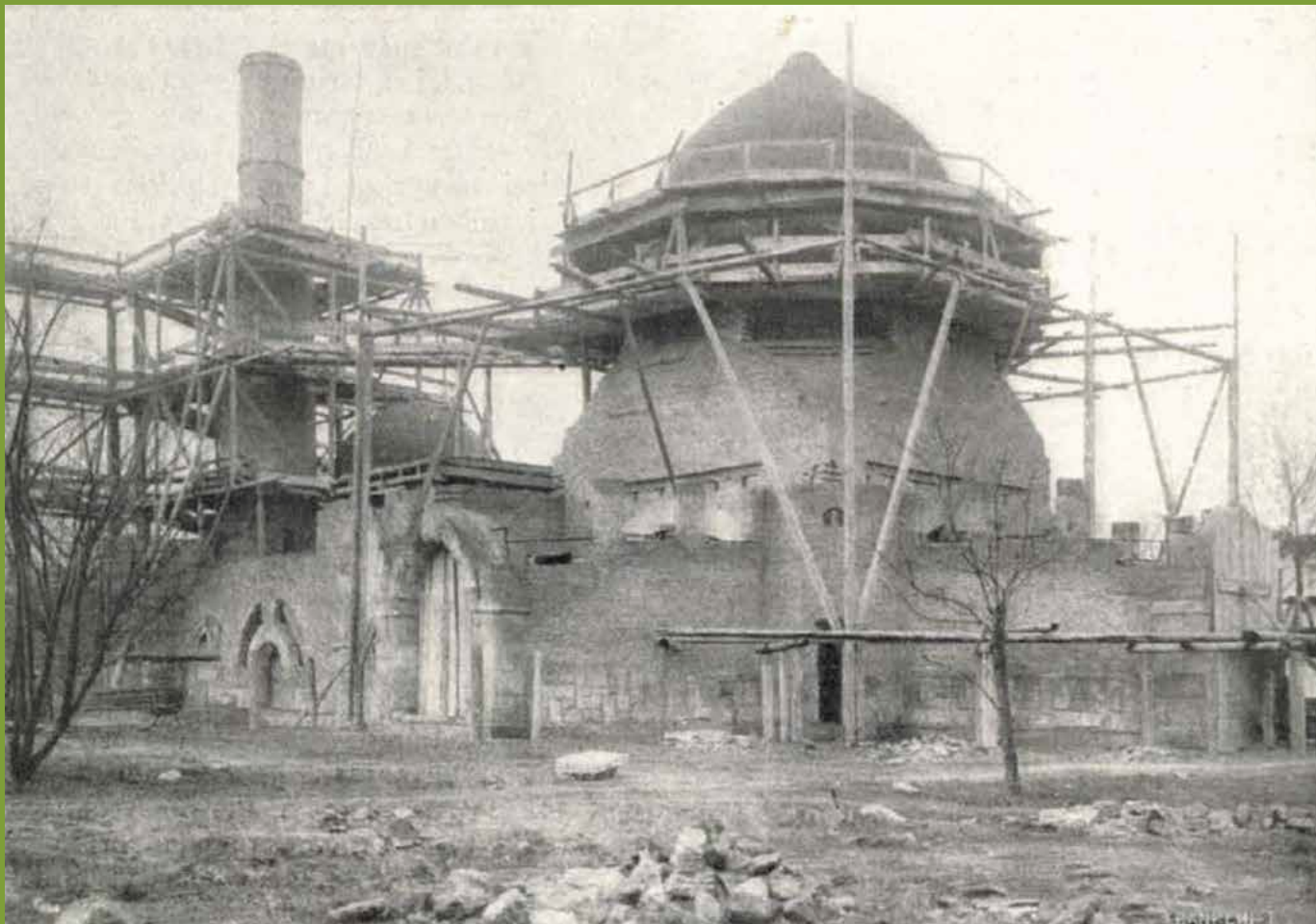
Az Állatkert számára többek között majomházat, fácánost, szarvas-akolt, a ragadozó madaraknak szánt „orvmadár röpdét” és más hasonlókat, összesen tizenegy nagyobb és számos kisebb épületet terveztek. Ezekben, és a hozzájuk tartozó kifutóban láthatta a közönség az Állatkert lakóit az 1866-os megnyitás idején. Azokban az időkben még nem volt oroszlán, tigris, elefánt, orrszarvú vagy víziló, és az első zsiráf is csak két évvel a nyitás után, 1868-ban érkezett Ferenc József ajándékeként, Erzsébet királyné közbenjárására. Viszont már a megnyitáskor is voltak kenguruk, különösen gazdag volt az akkoriban még kajdácsonknak nevezett papagájok gyűjteménye, és volt néhány majom és maki is. A szerecsenmakit azokban az időkben fekete rémke néven ismerték. Az Állatkert legnépszerűbb lakója eleinte Kristóf, a barnamedve volt, akihez még Deák Ferenc is szinte minden nap kilátogatott, úgyhogy aki a korabeli Pesten „a haza bölcsével” szeretett volna személyesen találkozni, annak az Állatkertbe volt érdemes kijönnie.

A Bagolyvár egyrészt a baglyok számára épült, másrészt itt laktak a farkasok, sakálok és hiénák is. Azért épült várromnak, mert a korabeli elképzeléseik szerint ezek az állatok különösen szerettek ódon romok környékén tanyázni, stílszerűnek tűnt tehát egy ilyen helyen bemutatni őket. Ma persze már más helyen laknak a baglyaink, és azok a kutyaféle ragadozók is, amelyekkel manapság foglalkozunk. A Bagolyvár ódon falai körüli állatbemutató tér most éppen átalakul, de az oroszlánfókák felé tekintő oldal most is jól látható.

A Bagolyvár 1912-ben, már a mostani helyén.
Az épület falában itt is látszanak a vasgolyóbisok.

Épül az Elefántház (1910)

Stilizált állatábrázolások az Elefántház kupolájában

Az Állatkert egyik állatházának mennyezetén a geometrikus minta szövedéke között stilizált állatábrázolások láthatók: tapír, orrszarvú, víziló és elefánt is. Utóbbi feltűnően hasonlít ahhoz, amelyik intézményünk logójában látható. De vajon melyik állatház mennyezetén látható mindez? Hát az Elefántház kupolájában!

Az Elefántházban ma két nagytestű fajt mutatunk be: a nílusi vízilovakat és az ázsiai elefántokat (bár utóbbiak nemcsak az Elefántházat, hanem a szomszédos Elefántcsarnokot is használják). És elefántházi lakosok az aprócska rókamanguszták is. Ám a múltban, a már csaknem 110 éves Elefántház történetének legnagyobb részében itt laktak az orrszarvúak és legtöbbször a tapírok is.

Maga az Elefántház 1909 és 1912 között, az Állatkert nagy átépítése idején létesült. Ám akkoriban még nem Elefántháznak, hanem „vastagbőrűek házának” nevezték. Régen ugyanis a természettudósok úgy gondolták, hogy az elefántok, az orrszarvúak, a vízilovak és a tapírok is az emlősök osztályán belül ugyanabba a csoportba tartoztak, amely csoportot „vastagbőrűek” név alatt emlegettek. Ma már tudjuk, hogy a szóban forgó állatok rokonsági kapcsolatai egészen mások, sőt, ezt valójában már az 1910-es években is látták a természettudósok. Ám a köztudatban még annyira benne volt a „vastagbőrűek” fogalma, hogy az Állatkert átépítésének programjába az került bele, hogy ezek az állatok mind ugyanabban az állatházban kapjanak helyet. Ezért lett az Elefántház éppen ezeknek az állatoknak az otthona, és ezért festették fel az elefántok, az orrszarvúak, a vízilovak és a tapírok stilizált ábrázolását is az épület kupolájába.

A szóban forgó állatok tartása egyébként Állatkertünkben már a XIX. században elkezdődött. Az első elefánt például 1875-ben érkezett, az első tapír 1890-ben, az első víziló 1893-ban, az első orrszarvú pedig 1894-ben. De ezek az állatok még az Állatkert különböző pontjain kaptak helyet. Jónás, az 1893-ban érkezett első víziló számára például azt az állatházat alakították át, amelyet még 1868-ban eredetileg zsiráfok számára építettek. Persze a kifutóba kellett egy nagy medencét is építeni Jónásnak. Az átépítéskor, amely a kert szinte minden része újjászületet, Jónás régi házát lebontották. A jellegzetes, fehér oldalfalú medencét viszont nem verték szét, hanem egyszerűen betemették. De a medence falai ma is megvannak az Elefántház és a flamingók kifutója közötti sétány burkolata alatt.

Amikor az Állatkert 1909 és 1912 közötti átépítése idején a „vastagbőrűek háza”, azaz az Elefántház felépítését is elhatározták, a világ állatkertjeiben elterjedt szokás, ha úgy tetszik, „divat” volt, hogy az állatházakat olyan építészeti stílusban építették, amelyek valamilyen módon utaltak a benne lakó állatok eredeti őshazájára. Ezt az elvet követte az Elefántház tervezője, Neuschloss Kornél is, amikor egy keleties hatású, kupolás épületet álmodott meg és vetett papírra a rajzasztalon. Az épület többek között a mór, a bizánci és az iszlám építészet, azon belül is leginkább a mogul és talán az ottomán stílus elemeit vegyíti sajátos, szecessziós ötvözetben.

Ha alaposan megnézzük az épületet, igen sok látnivaló van rajta. A kupolák cserepeit a nagyhírű pécsi Zsolnay gyárban készítették. A cserepeket borító fémes fényű, irizáló mázat eozinmáznak nevezik, amelynek neve az ógörög eósz, azaz hajnalpír szóból ered. Ezt a különleges mázat annak idején Petrik Lakps és Wartha Vince vegyészek kísérletezték ki. Eozinmázás kerámiából készült az Elefántház elülső bejárata feletti elefántfej, valamint a kisebb kupolákat övező állatfejek, és bejáratok íve feletti domborművek is.

Amikor az Elefántház elkészült, az állatokat is beköltöztették. Az első lakók között voltak olyan állatok is, akik akkor már évek óta az Állatkert lakói voltak. Például a már említett víziló, Jónás, akinek egy hatalmas szállítóládát készítettek, amit aztán – a benne lévő Jónással együtt – az egyik okos, tanított elefánt, Bébi tolt át a folyamatosan elé tett görgőkön görgetve az új állatházhoz. Az Elefántház lakója lett Sziám, az 1900-ban érkezett elefánt is, akit eredetileg Sziám, azaz a mai Thaiföld akkori királya, V. Ráma (másik nevén Csulalongkorn) ajándékozott Ferenc Józsefnek, Ferenc József pedig a Budapesti Állatkertnek.

Az idők során az Elefántház sok-sok esemény tanúja volt. Az ide költöztetett vízilovak egy idő után rendszeresen megörvendeztették a közönséget egy-egy újabb utóddal, akiket, miután felcseperedtek, más ritka, egzotikus állatokra lehetett elcserélni. Így az Állatkert fajgazdagsága abban az időben a rendszeres víziló szaporulaton is múlt. Volt olyan víziló anyuka, aki az idők során összesen 14 borjúnak adott életet. Persze egyszerre mindig csak egynek, mert a vízilovaknál az ikerelés rendkívül ritka, egy elléskor általában csak egy utód szokott születni. A vízilovak kiváló szaporaságához egyébként bizonyára az is hozzájárult, hogy az 1930-as évek óta medencéjüket a Széchenyi Fürdő termálvizében is fel lehet tölteni, és a gyógyvíz nemcsak az emberekre van jó hatással.

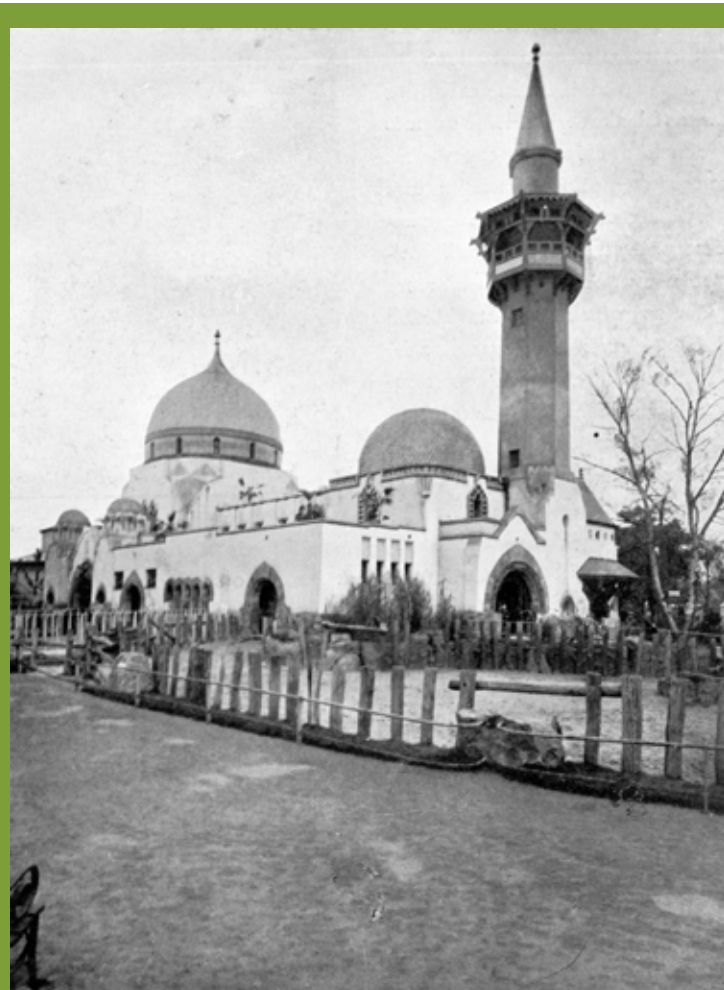
Sziám, a legendás elefánt már az Elefántház elkészülte előtt megtanulta, hogy a közönségtől, ha szépen megköszöni, némi aprópénzt kaphat, amit aztán gondozójánál a pénz értékének megfelelő sárgarépára vagy almára válthat be. Ezt a szokását az Elefántház lakójaként is évtizedeken át megtartotta. Az okos elefánt minden címletet felismert, és tudta, melyikért jár több, melyikért pedig kevesebb finomság, így az „adományokat” is ennek megfelelően köszönte meg.

Mivel Sziám 1944-ig volt Állatkertünk lakója, közel fél évszázad alatt megérte a korona pénzrendszer átalakulását, majd a pengő bevezetését, és közben több inflációt is, de ez nem zavarta össze, mindig ismerte az aktuális címleteket és azok értékét is.

A második világháború idején, és egy darabig még utána is, az Elefántház volt több állat mentsvára. A ház vastag falai között a legtöbb víziló még Budapest ostromát is túlélte, sőt, az egyik elefánt is életben maradt, pedig az Állatkert kétezernél is több lakója közül csak alig két tucat vészelt át a bombazáport és az aknavetőtüzet. A teljesen rommá lőtt Állatkertben egy ideig az Elefántház volt az egyetlen épület, ahol úgy-ahogy fűteni is lehetett, ezért az összes megmaradt állatot átmenetileg itt helyezték el.

Az idő vasfoga persze nem kímélte az Elefántház impozáns épületét, úgyhogy a XX. század legvégén egy komoly felújításra került sor. Ez a munka 1999-re készült el, és olyan jól sikerült, hogy 2000-ben egy rangos műemlékvédelmi díjat, az Europa Nostra Díj aranyérmét is elnyerte. Persze már a nagy felújítás óta is eltelt több mint két évtized, ezért mostanában is kellett kisebb-nagyobb felújítási munkákat végezni ezen az öreg állatházon.

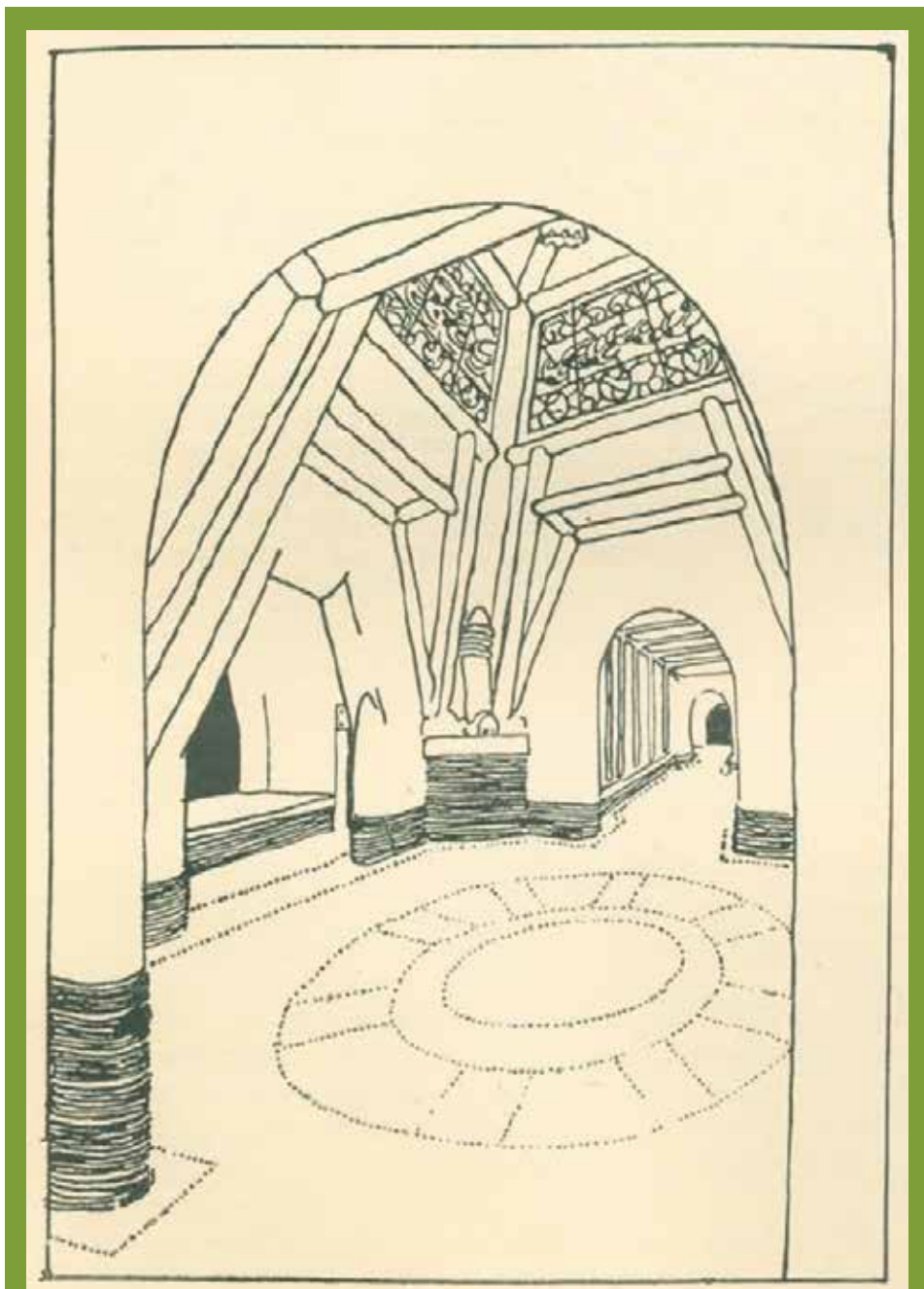
Néhány olyan állatfaj, amely egykor éppúgy az Elefántház lakója volt, mint az elefántok és a vízilovak, ma már az Állatkert más bemutatóhelyein látható. A tapírok például a Dél-Amerika kifutóban láthatók, az orrszarvúak pedig, akik többször is költöztek, már majdnem másfél évtizede a Szavannakifutó lakói. Lulu nevű orrszarvúnk azonban még emlékezhet azokra az időkre, amikor ő is az Elefántházban lakott.

Az Elefántház 1912-ben.

A Madárház torony alatti csarnokának tervezett látképe 1910-ből

Ólomüveg ablakok az Ausztrálházban

Az Állatkert egyik állatházában négy trapézalakú üvegablakot lehet megcsodálni, különféle madárfajok motívumaival. De vajon hol? Hát az Ausztrálházban, amely eredetileg, még 1912-ben Madárháznak épült.

Az Állatkertben természetesen már a megnyitástól, azaz 1866-tól kezdve több különböző madárfajt láthatott a közönség, különböző röpdékben, állatházakban. Ezek a régi létesítmények azonban ma már nincsenek meg. A kertet az első évtizedekben üzemeltető társaság felszámolása és csődje után ugyanis az üzemeltetést 1907-től a főváros vette át, s ezt követően a városatyák elhatározták, hogy egy nagyszabású átépítéssel egy olyan Állatkertet hoznak létre a régi helyén, amely valóban méltó Magyarország fővárosához. A kezdeményezés ifj. Andrássy Gyula belügyminisztertől, illetve a nagy városfejlesztő polgármestertől, Bárczy Istvántól eredt, de végül széleskörű összefogással megvalósult nemzeti ügy lett belőle.

Az 1909 és 1912 között megvalósult, teljeskörű újjáépítés költségvetése eredetileg nem egészen másfél millió korona volt, de mire elkészült, a kiadások a négymillió koronát is meghaladták. A megelőző évtizedek során emelt épületeket szinte mind lebontották, s a helyükre teljesen új állatházak épültek. Az újjáépítés állattani programját Lendl Adolf, a későbbi igazgató dolgozta ki, a műszaki munkálatokra pedig Neuschloss Kornél műegyetemi tanár felügyelet. Két épületet, a Főkaput és az Elefántházat Neuschloss maga tervezett meg, természetesen honorárium nélkül, hiszen máskülönben összeférhetetlenség állt volna fenn. Az állatházak többségének megtervezésére azonban két tehetséges fiatal építész kapott megbízást, akik korábban Neuschloss-nak is tanítványai voltak. Kós Károlynak, illetve Zruemeczky Dezsőnek hívták őket.

Kós és Zruemeczky nem sokkal korábban járták be az erdélyi Kalotaszeget, hogy az ottani népi építészetet dokumentálják. Azért is, mert egy olyan új építészeti stílust szerettek volna meghonosítani, amely sokat merít ennek az építészetnek a formavilágából. Ez a törekvés az Állatkert számára tervezett épületeiken is megjelenik. A Madárház kifejezetten jellemző példája ennek: magasba nyújtózó tornya, amelyet négy fiatorony vesz körül, sok tekintetben a magyarvalkói református templomot idézi, de másutt is megjelennek rajta a „fatornyos” erdélyi építészet stílusjegyei.

Az újjászületett Állatkert, amelyet az átépítés idejére be is zártak, végül 1912. május 20-án nyílt meg újra. Ekkor vehette birtokba a közönség a számos érdekes madárfajjal benépesített Madárházat is, amely ettől kezdve közel száz esztendőn át volt a madarak egyik legfőbb bemutatóhelye az Állatkertben.

Az idők során persze többször történtek kisebb átépítések, korszerűsítések. Az 1980-as évek dereken itt jött létre az első olyan bemutatóhely a hazai állatkertészet történetében, ahol a közönség be is mehetett az állatok – például a smaragdricsókák és a koronásgalambok – közé.

Az egykori Madárház a legutóbbi jelentősebb felújítása és átalakítása, 2010 óta Ausztrálházként működik. Tehát már nemcsak madarak, hanem más állatcsoportok képviselői, emlősök, hüllők, kételtűek, halak és ízeltlábúak is láthatók itt, de szinte mindegyikük olyan fajhoz tartozik, amely az ausztrál régióban őshonos.

Amikor az Ausztrálház, akkor még Madárházként közel 110 évvel ezelőtt felépült, a kivitelezés 183 ezer koronába került. De még így sem sikerült mindent megvalósítani, amit Kós és Zrumeczky a rajzasztalon megterveztek. A torony alatti csarnok trapéz alakú felülvilágító ablakaihoz ugyanis eredetileg madármotívumokkal díszített színes ólomüveget terveztek. Ezek azonban a költségkímélés miatt akkor nem készültek el, az ablakkeretbe rendes üvegtáblák kerültek.

A 2000-es évek elején aztán végre eljött az ideje annak, hogy az építészek eredeti elképzelései ezekkel az üvegtáblákkal kapcsolatban is megvalósuljanak. Az egyik ablaknak a részletes tervei is megvoltak, a másik háromhoz pedig – az eredeti stílusában – új tervek készültek. Magukat az ólomüveg ablakokat Horváth Mária üvegművész készítette el. Négy éven át minden esztendőben egy újabb ablak készült el és került a helyére, s ma már az épületnek ez a részlete is úgy néz ki, ahogy annak idején Kós Károly és Zrumeczky Dezső elképzelték. Ez is jó példa az Állatkert értékőrző és értékteremtő szemléletére.

A Madárház tó felőli homlokzata
1912-ben

Közösségek Hete

Készítette:
Hanga Zoltán
Horváth Alexandra

Budapest
2021